

איזו מתנת בר מצווה (כמעט) הביא עגנון לגרשום שוקן

haaretz.co.il/literature/tarbut-sifrot/2026-09-10/ty-article-magazine/.premium/000001a0-7c9a-d7d5-a9fc-7cfff68410000

September 9, 2026

אביעד הכהן

יחסיו של ש"י עגנון עם משפחת שוקן הם פרשה מורכבת וסבוכה של אהבה והערכה, נדיבות והכרת טוב, אבל כזו שידעה גם עליות ומורדות, לעתים גם תלונות, רטינות והקנטות, ובעיקר מהצד המקבל. חליפת המכתבים שבין ש"י שוקן לעגנון מלמדים על הסימביוזה המורכבת שבין המצנט-התומך לאיש הרוח

יחסיו של ש"י עגנון עם משפחת שוקן הם פרשה מורכבת וסבוכה של אהבה והערכה, נדיבות והכרת טוב, אבל כזו שידעה גם עליות ומורדות, לעתים גם תלונות, רטינות והקנטות, ובעיקר מהצד המקבל. במאמרו "בחנותו של מר שוקן" (על משקל ספרו של עגנון "בחנותו של מר לובלין"), תיאר פרופ' דן לאור עליו השלום בהרחבה את תמיכתה של משפחת שוקן, ובראשה אבי המשפחה שלמה זלמן שוקן, בסופר המוחנן שאיפשרה לו לכתוב וליצור מתוך שלווה הנפש, כמעט ללא דאגות פרנסה, תופעה שאין לה כמעט אח ורע בספרות העברית, ובמשך עשרות שנים. חליפת המכתבים שבין ש"י שוקן לעגנון, כמו גם מחקרים ביוגרפיים של עגנון, מלמדים על הסימביוזה המורכבת שבין המצנט-התומך שוקן לאיש הרוח.

מעת לעת הביע עגנון מורת רוח מהבעלות שביקשו שוקן האב ובנו גרשום, עורך "הארץ", לרכוש על יצירתו. ביטוי לכך ניתן בעיקר לפני חגים, כשעורך "הארץ" גרשום שוקן דרש את "ליטרת הבשר" הקבועה, סיפור או פרק מספר שעגנון שקד על כתיבתו לכבוד גיליון החג. ואילו עגנון, פדנט שבפדנטים, ביקש להימנע מכך בטענה שהפרק או הסיפור עדיין אינם "אפויים" דיים (מקצת ממערכת יחסים זו תוארה במאמרי "גוסטב ידידי, אל תראה את מכתבי לשום איש!", "תרבות וספרות", 12.7.24).

הקשר הראשוני בין ש"י שוקן לעגנון נוצר בברלין ערב מלחמת העולם הראשונה ובתחילה התקיים רק בעקיפין, בלי שעגנון היה בכלל מודע לו. לבקשת ליאו מוצקין השלים שוקן את הכנסתו של עגנון מהוצאת הספרים "תחיה" שנקלעה לקשיים כלכליים. רק לימים, כשההוצאה קרסה כליל ושוקן החל לשלם את משכורתו של עגנון במלואה נודעה לסופר זהות מיטיבו. קשר זה נמשך עשרות שנים עד לפטירת ש"י שוקן בשנת 1959. לימים המשיך הקשר עם בנו, עורך "הארץ" גרשום שוקן, עד פטירת הסופר בשנת 1970.

בדברים שנשא במסיבה למלאות 75 לשוקן (ונתפרסמה לימים ב"הארץ", 31.10.47, בספר "מעצמי אל עצמי" ובפתח כרך חילופי האיגרות שביניהם) משבח עגנון את מיטיבו ואת רוחב דעתו. למרות שמימיו לא למד באוניברסיטה, לצד עיסוקו במסחר היה בן-בית בפילוסופיה ובספרות העולמית בכלל, ובגרמנית בפרט. עגנון, שלא הרבה לחלוק מחמאות על-לא-דבר, מתאר את התרשמותו הראשונית משוקן האוטודידקט, "אף שיחתו הביאה אותי לידי תמיהה. אין כאן המקום לחזור עליה. אבל אומר, זו היתה שיחה של בן בית בספרות ובפילוסופיה. שאלתי את עצמי, אדם שטוף בדברים כגון אלו עסקיו אימתי נעשים?"

עד מהרה חרגו יחסי ההערכה והקשר מיחסי פטרון-סופר והיו לקשר אישי יותר. שוקן סייע לעגנון בבניית ביתו בבאד הומבורג, שלח לו רהיטים, כלי כתיבה וכלי בית מחנויות הכליבו שבבעלותו, והתעניין גם בשלום בני משפחתו. וכך נהג גם עגנון. כששהה עגנון בבית החולים בברלין ב-1916 שלח שוקן לחדרו ערמת ספרים כדי להשקיט מעט את רוחו ולשכך את כאביו. גם בהזדמנויות אחרות נהג שוקן להעניק לעגנון מתנות וסכומי כסף שחרגו מהחווה הפורמלי שביניהם. עגנון גמל למיטיבו כשבמשך שנים רבות רכש כתבי-יד וספרים, בעיקר מדפוסים עבריים נדירים, שהצטרפו לאוסף שוקן, בתחילה בגרמניה ולימים בירושלים.

לאור אהבתו של עגנון לעולם הספר העברי לדורותיו (שהניבה פירות הילולים בכל כתביו, וביטוי מרוכז לה ניתן בחיבורו "ספר, סופר וסיפור", לצד מאות הפרטים הביבליוגרפיים ששיקע בחיבוריו השונים) מעורבותו ברכישת ספרים לפטרונו אינה צריכה להפליא. מחויבותו האישית לשוקן מיטיבו, אהבתו לספרים, היכרותו הקרובה עם מוכרי ספרים ומחברים ובקיאותו חובקת העולם ברזי הביבליוגרפיה העברית עשו אותו שליח נאמן למשימה זו. מפתיעה קצת יותר העובדה העולה ממכתבי עגנון ולפיה ביקש להעשיר את אוסף שוקן לא רק בספרים וכתבי-יד אלא גם ביצירות אמנות.

בין השאר עגנון ניהל משא ומתן עם חברו הצייר הווינאי לזר קרסטין (1868-1938) כדי לרכוש ממנו כמה ציורים בשביל שוקן.

בחירתו של עגנון לא היתה מקרית. קרסטין נולד בקובנה למשפחה בעלת ייחוס רבני מפואר. אביו ציפה שגם הוא יהיה לרב ובשנות ילדותו ונעוריו למד ב"חדר" ובישיבה בקובנה. עם זאת, כשהיה בן 12 נמשכה דעתו לציור והוא הצטרף לאקדמיה לאמנות בוילנה. לימים תיאר את תחושתו המוזרה בעת לימודיו שם, "הייתי לבוש כמו בחור ישיבה, עם מעיל ארוך וכובע רחב שוליים, ומן הסתם נראיתי מוזר בעיני עמיתי". ואכן, דמות מעין זו מופיעה ב"דיוקן העצמי" שצורף לראש חוברת ציוריו של קרסטין שיצאה לאור בווינה ב-1924.

קרסטין נדד עם השנים ולמד ציור גם באודסה, מינכן ובווינה, שם פגש את מי שהיה למורו ורבו הצייר המפורסם איזידור קאופמן, שהשפעתו ניכרת היטב בציוריו, בין השאר בהתמקדותו בתיאור "העולם היהודי הישן" במזרח-אירופה על בתי המדרש והדמויות שאיכלסו אותו. לימים הודפסו רפרודוקציות מציוריו גם על-גבי גלויות דואר וברכות "שנה טובה" שנפוצו בהמוניהן בראשית המאה ונסחרות עד היום בין אספנים. גלויות אלה שירתו את הקהילה היהודית גם לצורכי ברכות "שנה טובה", אך בד בבד סיפקו ללא-יהודים חריר הצצה למה שנתפש בעיניהם כ"פולקלור יהודי".

בשנת 1905 ביקר קרסטין בבוצ'ק' וככל הנראה שם פגש לראשונה את ש"י עגנון, שם הוא צייר בין השאר את מראה בית המדרש (שעגנון הרבה לכתוב עליו ולבכות את אובדנו) ובו שילב כמה מהדמויות שאיכלסו אותו. ציור זה נקבע גם ב"ספר בוטשאטש" בעריכת ישראל כהן, שעגנון היה פעיל בהליך הוצאתו לאור וזוהו שם כמה מהדמויות המופיעות בו. מני אז ואילך נקשרה בין עגנון לקרסטין ידידות אמיצה, עד כדי כך שעגנון בחר להקדיש לצייר את סיפורו הקצר "האיגרת" שהופיע באותה שנה, 1905, בעיתון "המצפה".

המשך הקשר ביניהם היה בשנת 1910, כשקרסטין עלה לארץ ישראל לשמש מורה לציור ב"בצלאל" בהזמנת בוריס ש"ץ. בדיווח שהופיע בעיתון "הצבי" (29.5.1910) מתוארת פתיחתה החגיגית של תערוכה בבצלאל כשש"ץ מציג לפני הנוכחים את "המורה החדש לציור, הצייר כרסתי". באותה תקופה צייר קרסטין, כמנהג ציירי בצלאל אז, דוגמת שמואל בן דוד, מאיר גור אריה, ואחרים, גם כמה "דמויות אוריינטליות", וביניהן דמות של יהודי תימני ודמויות מזרחיות נוספות. יש להניח שבעת שהותו קצרת הימים של קרסטין בארץ נתהדקה עוד יותר הידידות בינו לבין עגנון אף שלא ניתן לה ביטוי בכתובים. ברם הרומן של קרסטין עם "בצלאל" לא החזיק מעמד זמן רב והוראתו בו הותירה בקושי רישום כלשהו. בחלוף לא יותר משנתיים הוא שב לווינה ושם התגורר עד פטירתו ב-1938. ביום 28.10.1912 עזב עגנון עם ארתור רופין את הארץ וקבע את מקום מושבו בגרמניה, עד 1924, והקשר האישי בינו לבין קרסטין נתקיים, אם בכלל, רק בכתובים. כפי שעולה ממכתבי עגנון לשוקן קרסטין חי בדלות ולא הצליח למכור במחירים גבוהים את ציוריו (כיום נמכר כל אחד מהם באלפי דולרים).

שנות מלחמת העולם הותירו את רישומן גם על יצירת האמן. על-אף שכמורו ורבו קאופמן הרבה קרסטין לצייר בעיקר דמויות יהודיות "דתיות" בבית המדרש או לצדו ורוב ציוריו היו בגודל קטן יחסית (כ-24/20 ס"מ), בשנת 1918 צייר שני ציורים גדולי-ממדים ורבי-רושם שכותרתם "הגנה עצמית". אחד מהם הגיע למשכן לאמנות בעין חרוד והוא מוצג בו בימים אלה, ואילו רעהו נדד עד לברקלי שבקליפורניה, בחוף המערבי של ארה"ב.

בציור זה נראית קבוצת גברים יהודים, צעירים ומבוגרים משכבות חברתיות שונות, רובם ככולם נטולי זקן ואינם נמנים עם "יושבי בית המדרש", מושא ציוריו הרגילים של האמן, הניצבים הכן, מקלות בידם, מביטים נכחם, כדי להתגונן ולהילחם בפוגרומצ'יקים, הבלתי-נראים בציור, שכנראה באו עליהם לכלותם וביקשו את נפשם. הציור מבוסס על מראות פוגרום שהתרחש בליטא בשנת 1903 ומשתייך לסדרת ציורים שבהם תיארו יוצרים, סופרים, משוררים ואמנים יהודים נוספים כאברהם מינקובסקי את הפוגרומים והשלכותיהם.

יש ליתן את הדעת לכך שהאשה היחידה שמופיעה בחזיתו אוחזת אקדח בידה בעוד ששלושת הגברים הצעירים לצידה אוחזים בידם רק מקלות.

ערב שובו של עגנון לארץ, לפני ראש השנה תרפ"ה, ספטמבר 1924, הוא פגש את חברו הצייר פעם נוספת. בדרכו לארץ החליט עגנון לבלות את ראש השנה בווינה ובשהותו שם ביקר את ידידו הצייר וקילב ממנו שתי חוברות שיצאו לאור זמן קצר קודם לכן וכללו 16 "רפרודוקציות" מציוריו בשחור-לבן. במכתבו מווינה לשוקן מ-25.9.24 מתייחס עגנון לחוברות אלה, אותן צירף למכתבו, "אצל הצייר קרסטין ראיתי כמה תמונות יפות, כגון כותל מערבי, תימני צעיר, ספרדי וכיוצא באלה. לפי דעתי יפים הם ולא ביוקר". והוא מוסיף, "הרשיתי לעצמי לשלוח לכבודו שתי מחברות מתמונות הצייר קרסטין. האחת חתומה בשמו, הנני נותן במתנה לאדוני והאחת אשר איננה חתומה בשם הצייר הנני מבקש מכב' כי יואיל לתת למר אחיו ה' שמעון שוקן" (ש"י עגנון — ש"ז שוקן, עמ' 157). בחלוף יומיים בלבד, ב-27.9.24, הודה לו שוקן על משלוח שתי החוברות מציוריו של קרסטין וכתב בניסוחו הזהיר, "תמונות אחדות מן התיק גרמו לי הנאה רבה". תוך-כדי דיבור מיהר שוקן להוסיף הסתייגות-מה שנוסחה בלשון דיפלומטית ומעודנת, כמנהג ה"אנדר-סטייטמנט" היקי, אבל נוקבת וחרפה, "אני מוצא שיש אצל האמן סכנה של נטייה לכיוון הז'נר".

"סכנה(!) של נטייה לכיוון הז'נר", לא פחות. במלים אלה יותר מרמז שוקן לסגנונם האחד וה"יהודי"-גלותי" מדי של הציורים, ילדים עטורי פאות וציצית, מבוגרים מתפללים עוטי טלית או לומדים תורה, כולם גברים. יתר על כן, מדבריו עולה ששוקן, שכאוטודידקט היה בקי גם ברצי האמנות בת-זמנו, הסתייג מאמנים יהודים שדבקו ב"ז'אנר", בסוגה הישנה, ציור ריאלי של דמויות יהודית מ"עולם הישן", ולא נטו אחרי המגמות החדשות בנות התקופה של האימפרסיוניסטיים והאקספרסיוניסטיים, שכמה מעבודותיהם פיארו את אוסף האמנות שלו.

מעבר לאנקדוטה הרגעית דומה שבנקודה זו ניצבו שוב שוקן ועגנון משני צידי המתרס. שוקן ראה עצמו כ"ווסט-יודיה", יהודי מערבי, אנין טעם ורחב דעת, חניך התרבות הגרמנית, ורכש לאוספיו כמה מיצירותיהם של גדולי הציירים האימפרסיוניסטיים והאקספרסיוניסטיים. בחלוף השנים חלק מהאוסף נמכר והתפזר למקומות שונים. האוסף כלל, בין השאר, יצירות מופת של רמברנדט, דירר, ון גוך, גוגן, רנואר, וטולוז לוטרק; אימפרסיוניסטים דוגמת סזאן, מאנה, ופיסארו; ואמנים מודרניסטים כגון קוקושקה, קנדינסקי, ליברמן, מונק, קולביץ ועוד. שוקן נמשך במיוחד לאקספרסיוניזם הגרמני הנועז והאוונגרדי ואסף עבודות של נולדה, מולר, גרוס, פכשטיין, ודיקס, ועבודות פיסול של ברלך, למברוק ונדלמן. אין פלא אפוא שאספן אנין טעם כשוקן לא מיהר להיענות לעצת הסופר לרכוש יצירות אמנות שגם אם היו ממיטב האמנות היהודית בת התקופה נחשבו בעיניו כ"אמנות נחותה" בהשוואה ליצירות האמנות שהיו באוספיו.

ומצד שני ניצב עגנון, ה"אוסט-יודיה", חניך התרבות המסורתית המזרח-אירופאית שברבות מיצירותיו המשיך להתרפק על התרבות והעולם היהודי הישן של העיריה ובית המדרש שלה, על דמויותיו "הגלותיות", לבושם ואורח חייהם. מכאן תובן משיכתו לציוריו ה"יהודיים-דתיים" של חברו קרסטין.

אך למרות הסתייגותו של שוקן מהסוגה הכל-כך "דתית-יהודית" הוא ביקש מעגנון שיבחן בכל-זאת רכישת כמה מציורי הצייר לאוספיו. וכאיש עסקים זהיר הוא ביקש לבדוק תחילה את טיב ה"סחורה", "אתה כותב על תמונות שראית אצלו. ייתכן שיהיה לי עניין לרכושן. אך אבקש שלפני משלוח התמונות המקוריות יישלחו אלי צילומים פשוטים, כדי שאראה את הנושא". בהמשך מבקש שוקן לדעת גם מה עלות ה"תמונות". ועגנון מיהר למלא את רצון מיטיבו.

במכתב נוסף ששלח למחרת ראש השנה הודיע עגנון לשוקן כי ביקש ממר קרסטין לשלוח לו את צילומי התמונות והוסיף, "לתשומת לבך, יידרשו ימים אחדים לצילום. אם לא תרצה לקנות, הבטחתי לו החזר

הוצאות (הרי קודם כל יהיה עליו לתת את התמונות לצילום). בחרתי מן האוסף שלו 3 תמונות שמבחינה אמנותית מצאו חן בעיני במיוחד. המחירים יהיו 15,000-30,000 כתרם אוסטריים (לתמונה). למעני היה נותן הנחה — אך לא רציתי להונות את האמן העני, השרוי במצב כלכלי גרוע עד כדי כך שאפילו מודל אינו יכול להרשות לעצמו. אחרי שתראה את התמונות, יעניין אותי מאוד לשמוע ממך את חוות דעתך עליהן, גם אם לא תקנה ממנו מאומה, כי עבודתו הנאמנה והכנה קרובה מאוד ללבי. יש בו משהו מ'סופר סת'ם".

ככל הנראה מעבר למצבה הפיסי מכמיר הלב של אשתו התנאים הכלכליים ששררו באוסטריה באותה עת הרעו עוד יותר את מצבו של קרסטין. באותה עת עברה אוסטריה רפורמה מוניטרית בעקבות אינפלציה דוהרת וכעבור זמן לא רב, במארס 1925, הוכנס למחזור השילינג האוסטרי במקום הכתר. חישוב מלמד כי 15,000 כתרם אוסטריים ב-1924 היו שווים סכום פשוט למדי בתרגומם למחירים של היום. יש לכך משמעות לנוכח הדברים שכתב עגנון בסוף מכתב הכלאיים שלו, שנכתב מחציתו גרמנית ומחציתו עברית, "אצל קרסטין ראיתי תמונה יפה. ילד עברי אוזח ספר. אילו היה לי הרבה כסף הייתי קונה אותה בשביל גוסטאב לחג בר מצווה שלו".

ה"חסכנות" איפיינה את עגנון כל ימיו והוא לא חדל להתלונן על חסרון כסו גם כשזכה בתמיכה נדיבה מהורי אשתו, משפחת מרקס העשירה, וממיטיבו זלמן שוקן. חסכנות זו היתה למפורסמות שאינן צריכות ראייה. ביטוי לה ניתן במכתביו לשוקן, לרעייתו אסתרליין ולאחרים, ובספר "פרקים מחיי", זיכרונותיה של בתו אמונה ירון. כך למשל את מכתב הדחייה שכתב כמענה לבקשת המשורר דוד שמעוני לסייע לאחד מידידיו פותח עגנון בהצהרה אופיינית, "כסף אין לי, לא שלי ולא משל אחרים" (ראו "דוקטור פיקחין ומיסטר פיזמוני", "תרבות וספרות", 18.4.25). גם קירות ביתו של עגנון בתלפיות היו חפים מכל מעשה אמנות או קישוט יקר ערך ואיכלסו אותו רק רהיטים פשוטים וזולים.

בהקשר זה מעניין להזכיר את תיאורו של דוד כנעני, הקיבוצניק ה"מרקסיסט" ואיש "השומר הצעיר" ממרחביה, שעמד נדהם לנוכח אורח חיים זה, "החדר מרוהט בצניעות קיצונית, כמעט נוסחו הפוריטני של קיבוץ בראשית שנות החמישים, ומוטב לומר נוסח בעלי בתים בינוניים בעיירה בפולין, בגליציה. שולחן עץ וכיסאות עץ פשוטים, קמין שאריחיו צהובים, מפת ארץ ישראל על הקיר. על הכוננית פמוטות, מנורת חנוכה, שק טלית ותפילין, כמה ספרים. לא תמונה ולא פסל ולא שום חפץ שבמותרות".

דוגמה מוקדמת למידה זו שעגנון הידר בה, ניתנה בקיץ 1937, עת שהה עגנון בביתו בתלפיות מטופל בשני ילדיו ובגיסו מוריץ וינר (שחלה בשחפת ואושפז בסנטוריום בשכונת מקור חיים) בעוד אסתר רעייתו עושה בגפה ביקור ממושך, בן חודשיים וחצי, אצל קרובי משפחתה בארה"ב. במכתב שכתבה לו זמן קצר לאחר נסיעתה מתקוממת אסתר על גילויי החסכנות של בעלה, "דבר אחד אני צריכה לשאול. הרי יש לך יותר ממאה לירה כסף ממשפחתי. למה אינך משלם חדר טוב בשביל מוריץ וינר? הרי הכסף יענה את הכל. מאוד הצטערתי על זה" ("חיי עגנון", עמ' 294).

כך היה גם כאשר כתב את יצירותיו. בשל חסכנותו, כתב רבים מספריו על צידן השני של טיטות או עלי הגהה של חיבוריו הקודמים, ולעתים על גבי פתקאות ומעטפות, כדי לא לבזבז ממונו על רכישת נייר חדש וחלק. עדות מוחשית לכך קיבלתי מהורי, דבורה ומנחם הכהן, שהיו מיוחדים עם הסופר. בסמוך לאחר חתונתם ביקרו בבית הסופר בתלפיות. עגנון קיבל את פניהם בלבביות ב"חדר האורחים" שבקומה הראשונה והביע את התנצלותו על שלא עלה בידו להגיע לחתונה, ואף הוסיף כי עתה יתקן מעוות זה. הורי קיוו לרגע שהסופר הנערץ יעניק להם לפחות אחד מספריו עם הקדשה כ"מתנת חתונה". אך לא כך חשב עגנון. הוא עלה לקומה השנייה, שהה שם כמה דקות, ומששב לאורחיו הודיע להם שלצערו אסתרליין ישנה בחדר שבו

נמצאים הספרים ואין הוא רוצה להעירה, אבל חֵלֶף זאת ישמח להעניק להם מתנה אחרת, ואז יצא לגינתו, קטף כמה פרחים קטנים מהשיח שבצד השביל, אגד אותם בגומייה והעניק אותם לאמי כמתנת חתונה.

לנוכח מידה זו שעגנון דבר בה כל ימיו, אין זה מפליא שעגנון הקפיד עשרות שנים ללכת מביתו שבתלפיות למרכז העיר ירושלים ברגל או באוטובוס ונמנע כמעט כליל מנסיעה במוניות. ביטוי לכך ניתן בסירובו לבקשת דודי המנוח פינחס פלאי, שהיה מבאי־ביתו, להזמין בשבילו מונית וטעמו ונימוקו עמו, "אתה יודע מה עונשם של קמצנים כמוני בגיהנום? מכניסים אותם לטקסי, ומובילים אותם בכל רחבי השמים. כשהם רואים שהמעות מקפצות, הלב שלהם מנתר. אינני רוצה. אני לא יכול לנסוע בטקסי. כל רגע יותר כסף, יותר כסף!"

כך היה גם כשהגיעו הדברים לקניית מתנת בר מצווה ל"גוסטאב", גרשום, בנו של ש"ז שוקן. הלה היה עתיד לחוג את חגיגת בר המצווה שלו בראש השנה תרפ"ה, ספטמבר 1924. בסמוך למועד זה שילח עגנון לאוויר הצהרה של "תקוות שווא" ועיקרה הבעת רצונו לרכוש לגרשום שוקן אחד מצוריו של ידידו קרסטין כמתנת בר מצווה, אבל מיד הוסיף "אילו היה לי כסף", אולי כרמיזה עבה לשוקן האב ש"שתתף" עמו במימון הרכישה. ומה היה בדיוק אותו ציור שעגנון חמד לשוקן הבן כמתנת בר מצווה? לא נוכל לדעת בוודאות. עגנון לא צירף צילום של הציור שחמד לו לשם כך.

ככלל, ובדומה למורו ורבו איזידור קאופמן, הרבה קרסטין לצייר "ילדים יהודיים", כעשרה מהם ידועים כיום ואף הועמדו למכירה פומבית בשנים האחרונות. ממבט ראשון עולה שברובם נראית אותה דמות של ילד, שיש להניח כי ששימש לקרסטין "מודל". רוב הציורים האלה אינם מתוארכים אך מופיעה עליהם חתימת האמן. ועם זאת ניתן לראות ברוב הציורים שבהם צייר קרסטין ילדים יהודים לא נראה הילד עם ספר בידו ולפיכך אין הם תואמים את תיאורו של עגנון.

מהידוע לנו, ולנוכח סקירה שיטתית של עזבונו האמנותי של קרסטין המפוזר כיום על-פני תבל, במוזיאונים ובאוספים פרטיים, באים בחשבון שני ציורים עזי מבע ורגש שבהם ביקש קרסטין, אולי בעקבות רבו ומורו קאופמן שגם הרבה לצייר ציורים מעין אלה, להותיר זכר לילדי העולם היהודי הישן ובעיקר בני גליציה החסידית. אחד מהם אף זכה להיקבע על-גבי אחת מגלויות הדואר הרבות שבאמצעותן הופצו ציוריו של קרסטין ברחבי העולם היהודי בשנות ה-20 של המאה ה-20. ברם אפשר שדווקא ציור אחר, שלפני מספר שנים הועמד למכירה פומבית בבית המכירות סות'ביס (וכיום איני יודע מקומו), הוא זה שבו חשק עגנון.

ציור זה, שצויר לפי הרשום ליד חתימת האמן שנה קודם לכן, ב-1923 בווינה, נכלל, אמנם בצבעי שחור-לבן ולא בצורתו הצבעונית המקורית, בחוברת הנזכרת מצוריו של קרסטין שפורסמה ב-1924. בציור, שהכותרת שניתנה לו בחוברת המודפסת הוא "בן הרב", נראה ילד יהודי כבן 13, עם פני מלאך ובעל עיניים חולמניות, פאותיו מסתלסלות משני צדעיו והוא אוחז בידו ספר קודש, מן הסתם כרך של תלמוד. אין תימה שציור יפה זה שבו נראה ילד כבן גילו של הנער גרשום שָׁבָה את ליבו של עגנון. אולם לא כך חשב האב שוקן. מעבר להערכתו האמנותית של הציור, שמן הסתם היתה שונה מזו של עגנון, אולי חשש שהדמות "יהודית" מדי ואולי אפילו, חס ושלום, תעודד את בנו ל"התחזק" ולהיות כאחד הבטלנים שאיכלסו את בתי המדרש במזרח-אירופה.

כך או כך, בסופו של יום נמנע עגנון ה"חסכן" מרכישת היצירה וגרשום בר המצווה הפסיד את מתנתו. במקום הציור הציע עגנון לשוקן שידפיס מהדורה מיוחדת של סיפורו "שני זוגות" שעוסק בתפילין (איגרות עגנון-שוקן, עמ' 191), ואכן הספר נדפס בדפוס דרוגולין בליפסיא [=לייפציג] תרפ"ז ב-200 עותקים ובראשו הקדשה, "הספור הזה נתן... בברכה לה' שלמה שוקן... ליום שנכנס בנו מרדכי למצוות בכ"ב לחדש תשרי..."

תרפ"ה... ונדפס במצות שלמה שוקן... במאתים טופסים". "בנו מרדכי" הוא כמובן גרשום (גוסטאב) שוקן, לימים עורך עיתון "הארץ".

מניין הגיע השם "מרדכי" שדומה כי לא נזכר מעולם בתיאור תולדותיו? בנו של גרשום שוקן, עמוס שוקן, הודיעני ברוב טובו כי אכן בהקדשה על ספר שקיבל אביו לבר המצווה שלו ונמצא ברשותו נרשם שמו "מרדכי". לדבריו, ככל הנראה עם עלייתו לארץ שינה את שמו מגוסטאב ל"גרשום", אולי כדי לציין "גר שם", ומני-אז נשתקע השם "מרדכי" ולא נודע כי בא אל קרבו. גם על מצבתו בבית העלמין בנחלת יצחק בתל אביב נרשם רק שמו "גרשום שוקן" ללא כל כיתוב נוסף.